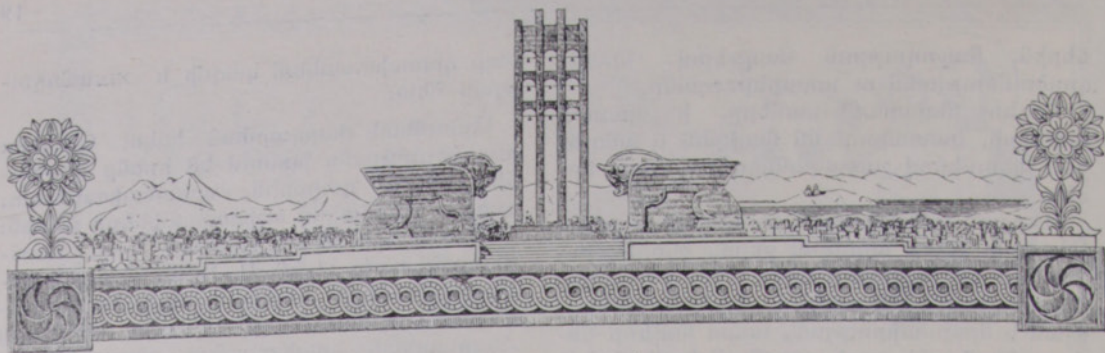

ԱՐԹՈՒՆ ՀԱՏԻՏՅԱՆ

ՀԱՅ ԱՅՆԹԱՊԸ ԵՎ ԻՐ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ

Այս տարի ապրիլի 1-ին լրանում է Այնթապի հերոսական ինքնապաշտպանության հիսուն տարին:

Հայրենաբնակ այնթապցիները և սփյուռքի ողջ տարածքի վրա ապրող այնթապցիությունը որոշել են շքեղ հանդիսություններով և ազգային հպարտության քաղցր զգացումներով նշել այդ հիշարժան և հավետ անմոռանալի տարեթիվը թե՛ մայր հայրենիքում և թե՛ արտասահմանում՝ որպես համաժողովրդական ցնծության և փառաբանության տոն:

Այնթապի հերոսամարտը հանդիսանում է մեր ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի դարավոր տարեգրության փառավոր և հերոսական էջերից մեկը:

Այս առիթով Այնթապի բովանդակ հայության սրտագին երազն ու ցանկությունն է՝ իր ծննդավայրի պատմական անունն ու նվիրական հիշատակը հավերժացած տեսնել մեր վերածնված մայր հայրենիքում՝ Սովետական Հայաստանում, մշակութային, գիտական մի կարևոր ձեռնարկի իրականացումով, որպես անմոռաց հուշարձանը հերոսամարտի: Այս հայրենասիրական ձեռնարկի հաջողության համար կատարված է պաշտոնական դիմում սփյուռքի Ա. Ա. Հայրենակցական Միության կենտրոնի կողմից, և մեր հայրենի բարեխնամ կառավարության համապատասխան իշխանություններն արդեն իսկ հայտնել են իրենց համամտությունը:

Մեծ խորհուրդ կա, արդարև, հայրենասիրական նման նախաձեռնությանը, բռնագրավված մեր հայրենական ծննդավայրի անունն ու հիշատակը հայրենի հողի վրա վերապրեցնելու մեջ:

Չկա հայ Այնթապը, բայց կա Այնթապի հայոց պատմությունը՝ **Այնթապի պատմագիրքը**, երկու հատորով, տպագրված ԱՄՆ-ում, 1953 թվականին, 1894 էջ, ինչպես նաև՝ նույնի **անգլերեն համառոտագրությունը**, տպագրված ԱՄՆ-ում, 1957 թվականին, 327 էջ:

Այնթապի հայն էլ «մեր տոհմիկ տարեգրության մեջ» ունեցել է իր առանձնահատուկ տեղը, ինչպես կեսարացին, պոլսեցին, վանեցին:

«Քաղաքներ կան,—գրում է մեծանուն գրագետ Թորգոմ պատրիարք Գուշակյանը,—որոնք չեն գիտեր ի՛նչ մը ունին ինքնահատուկ և հասարակաց դրոշմով մը կնքելու համար իրենց քաղաքացիները, իրենց մեջ ապրին աւոյնք թե իրենցմէ դուրս: ...Այսպէս է որ Պոլիսն ու պոլսեցիները, Վանն ու վանեցիները, Այնթապն ու այնթապցիները և այլն ճանչցող մը կրնա առանց դժվարության ըմբռնել պոլսեցիներուն, վանեցիներուն, այնթապցիներուն մտապատկերները՝ իբր ընդհանուր գաղափարներ» (Ա. Ալպոյաճյան, «Պատմություն հայ Կեսարիո», Հատաճաքան, Ա հատոր, էջ Բ):

Այնթապցի հայի նկարագրի տոհմիկ և ցայտուն հատկանիշներն ու գծերըն են ավանդապահությունը, ընտանեկան ամուր բարոյականը, մաքրասիրությունը, ուշիմությունը, աշխատասիրությունը, կրթության և հառաջդիմության բնածին ձգտումը, զվարթամտությունը, կրոնագգաց հոգին, ձեռներեցությունը, հանդուրժողությունը, էկոմենիկ ոգին, մտավորական լայն հետաքրքրությունները, համարձակությունը և ազատասիրությունը:

Այնթապ քաղաքի պատմությունը շատ հին չէ: Օտար և հայ պատմական աղբյուրներում Այնթապը հիշատակվում է ԺԲ դարից որպէս «Մեծն, անուանի և անատիկն Անթապ»: Քաղաքի հայ ազգաբնակչության կորիզը կազմել է Անիի գրավումից հետո (1064 թ.) և Էրզրումի նահանգի (վիլայեթ) Անթապ համանուն գավառից գաղթած հայությունը: Հետագայում առևտրական նպատակներով այստեղ են հաստատվում Արևմտյան Հայաստանի այլ գավառներից և Պարսկաստանից գաղթած հայ նոր խմբեր:

Քաղաքն ունեցել է շուրջ 80.000 ազգաբնակչություն, որից 50.000-ը կազմել են թուրքերը, 30.000-ը՝ հայերը:

Այնթապի հայությունը ունեցել է իր գավառաբարբառը: ԺԸ դարի ընթացքում և ԺԹ-ի սկիզբներին, սակայն, թուրքական բռնության և հալածանքների պատճառով հայերը ստիպված որդեգրել են թուրքերենը: Մյուս կողմից՝ Այնթապի տեղական թուրքերենի մեջ ներթափանցել են հայոց լեզվի և ոճի բազում արտահայտություններ, բառեր և այլ դարձվածքներ, առածներ, առակներ և հանելուկներ: Այնթապի բարբառը կիլիկյան հայ բարբառի մեկ ճյուղն է, որի բառապաշարը ուսումնասիրվել է հանգամանորեն:

Հակառակ թուրքական դաժան լծի և բռնությունների, ի գին նահատակության և մեծ զոհողությունների, 1600-ական թվականներից սկսած Այնթապի հայությունը կարողացել է կազմակերպել իր ուրույն կրոնական-եկեղեցական-ազգային կյանքը, որպէս համայնք: Հիմնել է իր եկեղեցին, որի հովանու տակ պահել է իր գոյությունը, իր հավատն ու ազգային նկարագիրը, և ուր գրվել են բազում արժեքավոր ձեռագրեր, կրոնական, փիլիսոփայական, աստվածաբանական բովանդակությամբ, ունեցել է իր թեմակալ առաջնորդն ու թեմական կազմակերպությունը և ապրել՝ բարգավաճ հոգևոր-եկեղեցական կյանքով: Դրա պայծառ վկայությունն այն է, որ Այնթապի հայ բարձրաստիճան հոգևորականներից ոմանք բարձրացել են նույնիսկ կաթողիկոսական գահի վրա թե՛ ս. Էջմիածնում և թե՛ Սսում, ինչպիսիք են՝ Հովհաննես Դ կաթողիկոսը՝ Կիլիկիայի (1602—1621), Եղիազար Այնթապցին (1682—1691), Պետրոս Քյուրթուրը (1748—1749)՝ Էջմիածնի, և մեր օրերին Բաբգեն Ա աթոռակից կաթողիկոսը՝ Անթիլիասի կիլիկյան Աթոռի վրա (1931—1936):

Այնթապի հայության հոգևոր-եկեղեցական-մշակութային-ազգային կյանքը իր նոր ու ներույժ զարթոնքն ապրել է մանաթանդ Ազգային սահմանադրությունից (1860) հետո:

Այդ հոգևոր զարթոնքի արտառույշ արտահայտությունն է հանդիսանում

Այնթապի հայոց ս. Աստվածածին Մայր եկեղեցու շինությունը: Ծարտարապետական հրաշալի մի կառույց՝ շինված սև ու սպիտակ մարմարից, գրանիտից, որն իր մեծությամբ առաջինն է համարվում Թուրքիայի հայ եկեղեցիների մեջ: Կառուցվել է 1873—1893 թվականներին, Այնթապի ժողովրդի համայնական աշխատանքով, զոհողությամբ և բարեպաշտությամբ: Եկեղեցու ճարտարապետը եղել է Սարգիս Բեյ Պալյանը՝ արքունի ճարտարապետը Կ. Պոլսում: Այդ հույսկապ եկեղեցու շինության արտոնությունը ձեռք է բերել բազում դժվարություններով՝ Ներսես պատրիարք Վարժապետյանը:

Հուզիչ է արձանագրել, որ այդ նազելի, պայծառ ու վայելուչ եկեղեցու կառուցման համար ամեն այնթապցի իր սրտագին մասնակցությունն է բերել: Տղամարդիկ «հայկաբար» իրենց ուսերի վրա մարմար ու գրանիտ են բերել, «փափկասուն կանայք» իրենց փեշերով հող ու ավագ են կրել, և գիծ առ գիծ, կամար առ կամար բարձրացել է հայ աղոթքի տունը՝ իր գեղեցիկ գմբեթի ուկեգոծ խաչով և երկնալաց զանգակատնով, իշխելով ողջ քաղաքի համայնապատկերի վրա՝ որպես վկայությունն ու հաղթանակը հայ հավատքի: Հայ ճարտարապետության այդ թանկագին գոհարը այժմ բանտի է վերածված: Զարմանալի է, բանտի մեջ՝ բանտ...:

Այնթապում առաջին հայկական դպրոցը բացվել է 1815—1817 թվականներին: 1860 թվականին, իր տեսակի մեջ առաջինը, Այնթապում է բացվել աղջկանց վարժարանը:

Մինչև 1913 թվականը հայ վարժարանների թիվը Այնթապում հասել է 17-ի, 2600 աշակերտությամբ: Այդ դպրոցների մեջ հայտնի են իրենց փառնուն և արդյունավետ գործունեությամբ Վարդանյանը, Ադենակյանը, Հայկազյանը, Ներսիսյանը, Կիլիկյան ճեմարանը (մանչերի), Հայկանուշյանը, Հոփոսիյանը, կրթասիրացը (աղջիկների) և այլ բազում դպրոցներ:

Այնթապի մշակութային-կրթական-մանկավարժական զարթոնքում մեծ դեր է կատարել նաև Այնթապի կենտրոնական կոլեջը: Այնթապի բոլոր կրթական հաստատությունները ապահովված են եղել դասախոսական բարձրորակ, նվիրյալ և իրենց կոչման բարձրության վրա գտնվող մասնագետ, որակյալ ուսուցիչներով և պրոֆեսորներով:

Պետք է արձանագրել գոհունակությամբ, որ Այնթապի հայության ծոցում ևս թեև եղել են հարանվանական տարբերություններ, բայց այնթապցին ընդհանրապես ունեցել է կրոնական լայն ներողամտության ոգի: Կողք-կողքի սպրիլ, ստեղծագործել են դավանական հողի վրա «մրրկալ բաժնված» եղբայրները՝ ընդհանուրի բարօրության և կրթական գործի հաջողության համար, էկոմենիկ ոգով, եղբայրական սիրով և համերաշխությամբ:

Օտար ճանապարհորդները Այնթապը, իր բարգավաճ կազմակերպված հոգևոր-եկեղեցական-մշակութային-կրթական այս գործունեության համար, կոչել են, արդարորեն, **Կիլիկիայի կամ Անատոլիայի Աթենքը:**

Մինչև 1915 թվականը Այնթապի հայությունը ևս շարունակում է ապրել իր խոստումնալից հոգևոր-մշակութային զարթոնքը, հակառակ 1895 և 1909 թվականների ջարդերի:

1915 թվականի ապրիլին երկինքը փուլ եկավ ինչպես ողջ արևմտահայության, այնպես էլ Կիլիկիայի և Այնթապի հայության վրա:

Այնթապի հայությունը ևս ապրեց իր արյունոտ Գողգոթան, և մեր զարթոնքը խեղդվեց արյան մեջ: Ունեցանք մեր նահատակները, որոնք ընկան «վասն Յիսուսի և վասն հայրենեաց» անհավասար մարտում: Ունեցանք մեր հոր և սուրբ Հոփոսիմեններն ու Գայանեները, որոնք իրենց մարմինները սըր-

Այնթապի հայոց ս. Ստովածածին Մայր եկեղեցին

տառույ համարձակությամբ և արիությամբ հանձնեցին Եփրատի ափքներին՝ փրկելու համար իրենց պատիվը. գահավիժեցին անդունդներն ի վար՝ բարձր պահելով մեր ընտանեկան սրբությունները, և եղան «անձինք նուիրեալք սիրոյն Քրիստոսի և զոհք փրկութեան հալոց աշխարհին»:

Եղեռնից առաջ 30.000 էր հաշվվում Այնթապի հայության թիվը: Վերադարձավ 17.000-ը՝ վիրավոր, արյունաքամ, բայց արի ու հուսալից՝ ապրելու և ստեղծագործելու սրտառույ հավատքով առցուն:

Եղեռնից վերապրողները սկսեցին վերաշինել իրենց քանդված օջախները, բուժել իրենց վերքերը և ոտքի կանգնել:

1917—1920 տարիները եղան հայրենաշինության դժվարին, բայց խոստումնալից տարիներ: Այնթապցին իր նահատակությունը վերածեց հաղթանակի, իր Գողգոթան՝ ազգային վերածննդի:

Երկար չտևեց, սակայն, ազգային վերակենդանության այդ ուրախությունը: Դարավոր թշնամին ուխտադրժորեն և դավադրաբար հարձակվեց 1920 թվականի ապրիլի 1-ին խաղաղ և ստեղծագործ աշխատանքի լծված հայ Այնթապի վրա: Սկսվեց անհավասար մարտը: Այնթապի հայությունը ոտքի կարծությունների, և վնդեց պաշտպանել իր կյանքն ու պատիվը, իր մշակույթն ու հավատը անօրենների դեմ. «Քաջութեամբ միայն մեռցուք ի վերայ աշխարհիս մեր և ի վերայ ազգիս մեր և մի տեսցեն աչք մեր կոխան ոտից պղծալից լեալ զՍրբարանս մեր... Եւ յարութիւնս քաջութեան վատութիւն մի խառնեցուք»:

Բռնության, չարության և ատելության դեմ մղված Այնթապի ազգային-ազատագրական պայքարը, հերոսամարտը հմտորեն ղեկավարում էր ժողովրդի կողմից ընտրված Ազգային Միությունը:

Շուրջ մեկ տարի տևեց հերոսամարտը՝ 1920 թ. ապրիլի 1—1921 թ. փետրվարի 8: Անարգ թշնամին, հակառակ իր ուզման և ուժի գերազանցությանը, ընդունեց իր պարտությունը և անձնատուր եղավ փետրվարի 9-ին:

Այնթապի հերոսամարտում զոհվեցին շուրջ 100 այնթապցիներ: Թշնամու կորուստը եղավ շատ մեծ: Ըստ պաշտոնական թուրքական հաղորդագրության՝ ավելի քան 4000, իսկ անպաշտոն վկայությամբ՝ 8-282 հոգի:

Կիլիկիայում գտնվող ֆրանսիական զինվորական իշխանությունները Այնթապի հերոսամարտը անվանեցին «Կիլիկյան կամ Անատոլիայի Վերտեռն»:

Այնթապի հերոսամարտի մասին նրանք հրատարակեցին հետևյալ երեք կարևոր ֆրանսերեն աշխատությունները, բարձր գնահատելով այնթապցիների հերոսությունն ու արիությունը և նրանց մղած ազատագրական պայքարի արդարացիությունը.

1. Այնթապի չորս պաշարումները, ուզմական գործողություններ Արևելքում, 1920—1921, լեյտենանտ-Գոլոնել Բր. Մ. Աբադի, Փարիզ.

2. Զորապույներ Արևելքում, Ռոբերտ Նորման, Փարիզ.

3. Կիլիկիայի Գողգոթան, 1919—1922, Պոլ Դյու Վեու, հառաջաբանը գեներալ Բրենոնի, Փարիզ:

Կարճ տևեց, սակայն, հաղթական այնթապցիների ուրախությունը: Նոր հուսախաբություններ, ավելի ծանր դատություններ էին սպասում Կիլիկիայի և Այնթապի հայությանը:

Մարտի դաշտում իր քաջությամբ, իր արյունով և կյանքով ինչ շահել էր Այնթապի հայությունը, կորցրեց դիվանագիտական սեղանների վրա:

Կիլիկյան Հայաստանի, այդ թվում նաև՝ Այնթապի հայությունը միջազգային դիվանագիտական շուկաներում 1921 թվականի մարտին լոնդոնյան համաձայնությամբ վաճառեց «բարեկամ» և «դաշնակից» եվրոպական պետությունների կողմից երեսուն արծաթի:

Յրանսիացիները լքեցին Կիլիկիան: Ողջ հայությունը, այդ թվում նաև՝ Այնթապի հայությունը, վիրավոր սրտով, դավաճանված ու հուսահատ, ձեռք առավ գաղթականի ցուպը՝ «գործն մոլորական աստեղաց» և փշրված, բայց թանկագին ադամանդների նման սփռվեց աշխարհով մեկ՝ իր սրտում անմեռ պահած անունն ու հիշատակը ցանկալի Կիլիկիայի և Այնթապի:

Սփյուռքում անցնող 50 տարիների ընթացքում նորից ոտքի կանգնեց Այնթապի հայությունը: Տուն-տեղ եղավ: Եկեղեցիներ կառուցեց, դպրոցներ հիմնեց և սկսեց նորից ապրել և ստեղծագործել:

1946 թվականին, երբ հայրենիքը իր մայրական գիրկը բացավ տարագիր և պանդուխտ սփյուռքի իր զավակների առաջ, այնթապցիները առաջիններից եղան, որոնք մի անգամ ընդմիշտ թոթափեցին օտարության և պանդուխտության փոշին իրենց ոտքերից և եկան վերածնված հայրենի հողի վրա վերակառուցելու իրենց քանդված բույնը և ապրելու ապահով ու խաղաղ, բարօր ու երջանիկ՝ հարազատ պետության բարեխնամ հովանու ներքո:

Այսօր մայր հայրենիքում ապրում են ավելի քան 6.000 այնթապցի հայրենադարձ հայեր, որոնց թվում անվանի մարդիկ՝ գիտության, արվեստի, գրականության, մանկավարժության բնագավառներում, նաև՝ շնորհալի արհեստավորներ, որոնք իրենց ստեղծագործ ու շինարար քրտինքն են խառնել հայոց վերածնված հայրենիքի նվաճումներին և վայելում են հարազատ պետություն, հայրենիք ունենալու երջանկությունն ու ապահովությունը:

Սովետական Հայաստանն է բովանդակ հայության խաղաղության նավահանգիստը, ապահովության ամրոցը, մեր ազգային իդեալների ջահակիրն ու դրանք իրականացնողը, հայ մշակույթի պաշտպանն ու հովանավորողը, մեր կյանքը, մեր ապագան:

Այս է նաև սրտագին հավատը Այնթապի ողջ հայության:

Վերածնված մայր հայրենիքում պատմական Այնթապի անունն ու հիշատակը հավերժացնելու հարցը բոլոր այնթապցիների պատվի, խղճի և հայրենասիրության սրբազան խնդիրն է, որի իրականացման ճանապարհի վրա պետք չէ կանգ առնել բարոյական ու նյութական ոչ մեկ զոհողության առաջ:

Մեր նահատակները մեռան, որ մենք ապրենք և ապրեցնենք նրանց հիշատակն ու գործը վերածնված մեր հայրենիքում:

Փա՛ղք մեր բոլոր նահատակներին, որոնք ընկան «վասն Յիսուսի և վասն հայրենեաց» հերոսական պայքարում, հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական մարտերում:

Փա՛ղք մեր վերածնված մայր հայրենիքին՝ Սովետական Հայաստանին:

